

مطالعه ارزش‌های زیبایی‌شناختی نقش‌مایه‌های تزئینی سردر ورودی شمالی مسجد جامع اشترجان*

شادی نقیب اصفهانی^۱، افسانه ناظری^۲

۱- کارشناسی‌ارشد، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر اصفهان (نویسنده مسئول)

۲- استادیار، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر اصفهان

چکیده

مساجد مکانی برای حضور معنوی اقشار مختلف جامعه است که با نقش‌مایه‌های متنوع مزین شده‌است. مسجد جامع اشترجان، یکی از زیباترین مساجد دوره ایلخانی است که از لحاظ سردر ورودی، محراب و نقش‌مایه‌هایی که در این مسجد به کار رفته، دارای اهمیت است و قابلیت بررسی و پژوهش‌های بسیاری را دارد. این مسجد از ویژگی‌های زیبایی‌شناختی برخوردار است و ارزش‌های بصری خاصی دارد. در این پژوهش، با هدف بررسی سردر مسجد جامع اشترجان از لحاظ نقش‌مایه‌ها، به معرفی و مطالعه آن‌ها پرداخته شده‌است. پژوهش حاضر در پی پاسخ‌گویی به چستی و چگونگی ارزش‌های بصری و زیبایی‌شناختی سردر ورودی مسجد جامع اشترجان و نقش‌مایه‌های به‌کار رفته در آن است که به روش توصیفی-تحلیلی مورد مطالعه قرار گرفتند. روش یافته‌اندوزی به صورت کتابخانه‌ای، هم‌چنین تمامی اطلاعات و داده‌ها مبتنی بر مطالعات نظری و مشاهدات عینی (میدانی) می‌باشد. بر اساس داده‌های حاصل از بررسی‌های انجام شده مشخص گردید که طرح‌ها و نقش‌مایه‌های سردر ورودی شمالی که هم با گچ، آجر و کاشی اجرا شده‌است، اعم از گیاهی، هندسی و خط‌نگاره هستند. تضادی بین دیوارهای ساده و بدون نقش‌مایه مسجد و سردر مملو از نقش‌مایه وجود دارد که تامل‌برانگیز است. در این مسجد از انواع گره‌چینی‌ها و اسلیمی‌ها استفاده شده‌است. تقارن در سردر مسجد از لحاظ فرم و تقسیمات وجود دارد ولی در به‌کارگیری نقش‌مایه‌ها قرینه در بی قرینگی دیده می‌شود.

واژه‌های کلیدی: ایلخانی، مسجد جامع اشترجان، سردر ورودی شمالی، نقش‌مایه، زیبایی‌شناختی.

1. Email: shadi.naghib.artist@gmail.com

2. Email: a.nazeri@au.ac.ir

مقدمه

مسجد جامع اشترجان که یکی از زیباترین مساجد دوره اسلامی است قابلیت بررسی و پژوهش‌های بسیاری را دارد. از این رو در این پژوهش با روش توصیفی-تحلیلی، سردر شمالی مسجد جامع اشترجان از لحاظ نقش‌مایه‌های به‌کاررفته در آن، توصیف و تحلیل شده‌است. همچنین محراب گچ‌بری شده این مسجد یکی از شاخص‌ترین محراب‌های گچ‌بری شده دوره ایلخانی است که مملو از طرح‌ها و نقش‌مایه‌هایی است که بسیار هنرمندانه اجرا شده‌است و این خود توانمندی‌های هنرمندان آن دوره را نشان می‌دهد. از این رو در این پژوهش در ابتدا به مبحث معماری ایران در دوره ایلخانی و به معرفی مسجد جامع اشترجان و نقش‌مایه‌های سردر ورودی شمالی آن پرداخته شده‌است و نقش‌مایه‌های سردر ورودی دسته‌بندی و در جدول قرار داده شده‌است.

پیشینه پژوهش

مطالعاتی روی مسجد جامع اشترجان صورت گرفته‌است ولی بررسی از نظر نقش‌مایه‌های آن صورت نگرفته‌است و عموماً به معرفی معماری موردنظر و در خصوص تزیینات به بیان توصیفی تزیینات در حد مختصر پرداخته‌اند. هاید (۱۳۸۰) به خوانش کتیبه‌ها و معرفی مسجد جامع اشترجان پرداخته‌است. مهدی مکی‌نژاد (۱۳۸۷) در زمینه تزیینات معماری ایران نیز به توصیفات تاریخی و هنری تمامی دوره‌ها بدون ارائه مطالبی متفاوت نسبت به دیگران به‌طور خلاصه و گذرا پرداخته‌است. مقاله شیوه‌های اجرایی و سیر تحولات تزیینات گچی معماری ایران در قرون هفتم تا نهم هجری توسط عاطفه شکفته و دکتر احمد صالحی کاخکی بررسی شده‌است. پروانه شریف پورسویری و پردیس بهمنی (۱۳۹۲) ریتم را در نقوش ایوان و فضای داخلی مسجد جامع اشترجان بررسی نموده‌اند. با وجود این، در بررسی نقش‌مایه‌ها به‌طور خاص پژوهش جامعی صورت نگرفته‌است.

روش پژوهش

روش یافته‌اندوزی به صورت کتابخانه‌ای، همچنین تمامی اطلاعات و داده‌ها مبتنی بر مطالعات نظری و مشاهدات عینی

(میدانی) می‌باشد. از مسجد جامع اشترجان و نقش‌مایه‌های آن عکس‌برداری شده‌است و با توجه به منابع موجود، به روش توصیفی-تحلیلی مورد مطالعه قرار گرفتند. قلمرو مکانی پژوهش، مسجد جامع اشترجان و قلمرو زمانی پژوهش مربوط به دوره ایلخانی می‌باشد.

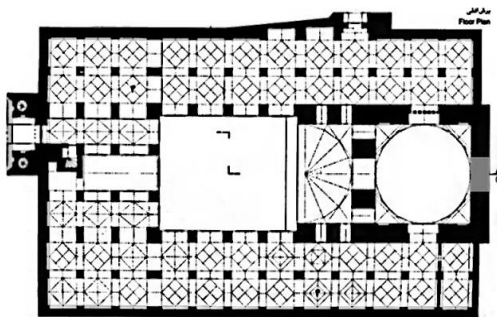
نگاهی به معماری ایران در دوره ایلخانی

پس از پشت سر گذاشتن آشوب‌ها و حملات مغول و طی شدن دوره رکود فرهنگی-هنری، منطقه اصفهان تحت فرماندهی سلاطین مغول، مسیری رو به رشد را طی کرده و علاوه بر احداث بناهای متعدد در آن، تزیینات قابل توجه و بسیار زیبایی از این دوره به یادگار مانده‌است (باغسرخ، ۱۳۹۱: ۱۸).

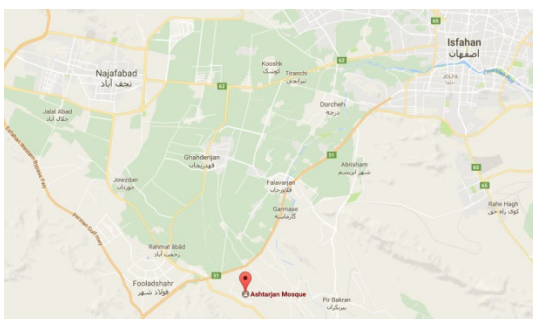
سلسله مغولی ایلخانی در ایران و جانشینان آن‌ها تا پایان قرن ۸ هـ/ق ۱۴ م، هنگامی که مغولان دوباره به رهبری تیمور لنگ از شرق تاختند، دوام آورد. سلسله ایشان به دست صفویان که تا سده ۱۲ ق/ ۱۸ م، در ایران حکومت کردند منقرض شد (ویلسون، ۱۳۸۸). سبک معماری این دوره مستقیماً از سبک آثار ساختمانی دوره سلجوقی اقتباس شده و گچ‌بری به عنوان یکی از شاخص‌ترین آرایه‌های این دوره به معماری ایلخانی رسید و به علت پیشرفت فنون و نقش‌مایه‌ها در دوره سلجوقی، مسئله عمده در این عهد، ترکیب نقش‌مایه‌ها، اجراهای ظریف و پرکار و تلفیق این ترکیبات تزیینی با اجزای ساختمانی بود. آنان به جهت کثرت استعمال در این کار مهارت زیادی یافتند و نمونه‌های درخشان بسیاری آفریدند. در این دوره استفاده از رنگ رواج بیشتری می‌یابد چنان‌که در انواع شیوه‌ها، رنگ‌آمیزی نقش‌مایه‌ها و در سطوح مسطح استفاده از نقاشی‌های تذهیب‌گونه با طیف وسیعی از رنگ‌ها معمول شد. کتیبه‌های دینی و تاریخی نیز از طرح‌های متداول در این دوره است که تنوع چشمگیری از خط و رنگ و فن را شامل می‌گردد. انواع خطوط نسخ، ثلث، کوفی و نستعلیق با شیوه‌های مختلف برجسته‌کاری و کنده‌کاری عمیق یا کم عمق و همراه با رنگ‌های متفاوت در خط و زمینه مثل سفید، آبی، مشکی و قرمز در آثار این دوره به چشم می‌خورد (مکی‌نژاد، ۱۳۸۷).

پیشرفتی که در تکنیک و نقش‌مایه‌ها در دوره ایلخانی رخ

مسجد جامع اشترجان

تصویر ۱: نمای ورودی شمالی و پلان مسجد جامع اشترجان
(<http://nahkhsihk.com>)

تصویر ۲: نقشه هوایی محل قرارگیری مسجد جامع اشترجان
(google maps)

اشترجان (اشترگان) نام دهکده‌ای است که در حدود ۳۶

داد تا قبل از آن و حتی دوره‌های بعد نیز بی‌سابقه بود. از نمونه آثار بجا مانده این دوره در اصفهان می‌توان به شاهکارهایی هم‌چون محراب گچ‌بری اولجایتو در مسجد جامع اصفهان، کتیبه‌های محراب و دیگر نقاط ساختمانی مسجد جامع اشترجان و مقبره پیربکران اشاره کرد. در دوره قبل از ایلخانی استفاده از گچ در کنار تزیینات آجر، مانند بنای مسجد جامع برسیان به گونه‌ای انجام شده‌است که تزیینات به تنهایی دارای ترکیب منسجم و چشم‌نواز نیستند، یعنی تزیینات گچ‌بری صرفاً برای پر کردن فضای کنار کتیبه آمده‌اند. بنابراین می‌توان این گونه نتیجه گرفت که ابتدا کتیبه نوشته شده و سپس تزیینات گچی، براساس فضای خالی و منفی در اطراف آن‌ها، اضافه شده‌است. از مهم‌ترین جلوه‌های تزیینی گچ‌بری این دوره در تزیینات کتیبه‌ها، استفاده از نقش‌مایه‌های هندسی ریز تکرار شونده است که معمولاً درون اسلیمی‌های ترسیم شده، طراحی می‌شدند. این سطوح که به طریق ایجاد گودی با ابزارهای مختلف ایجاد می‌شود گاهی به صورت بسیار ساده، فقط با تکرار یک نقش‌مایه ساده مانند مثلث، دایره یا ستاره کار شده و گاهی هم به شکل پیچیده‌تری مطرح می‌شود که از قواعد بسیار پیچیده و ظریف هندسی مانند گره‌ها استفاده می‌شود. نمونه این نوع تزیینات در کتیبه‌های محراب، صحن و ایوان‌های مقبره پیربکران، به خوبی دیده می‌شود (مکی‌نژاد، ۱۳۸۷ و باغسرخ، ۱۳۹۱: ۹).

پیشرفت فنون گچ‌بری در اواخر این دوره موجب پیدایش شیوه‌های متنوع و گاه پیچیده در گچ‌بری شد که از این میان می‌توان به شیوه مطبق و مشبک اشاره کرد. در دوره ایلخانی به علت رشد ابعاد ساختمان و لزوم درشت‌نمایی نقش‌مایه‌ها استفاده از شیوه‌های برجسته به ویژه در محراب‌ها جای خود را به شیوه‌های برجسته و برهشته داد. در این راستا آژده کاری هم‌چنان متداول بود و از یکنواختی و سادگی موتیف‌ها می‌کاست. علاوه بر این نقش‌مایه‌پردازی روی گچ با شکلی دقیق‌تر و رنگ‌هایی متنوع‌تر از دوره سلجوقی در این دوره متداول گردید. بدین ترتیب در عصر ایلخانی شیوه‌ها و ابعاد کاربرد آرایه گچ‌بری به سر حد کمال مطلوب خود رسید به صورتی که با وجود ابداعاتی که در دوره‌های بعد پدید آمد این هنر هرگز به شکوه خود در عهد ایلخانی نرسید (مکی‌نژاد، ۱۳۸۷).

تصویر ۳: بقایای مناره‌های سردر شمالی مسجد جامع اشترجان (مأخذ: نگارندگان).

تزئیناتی روی مناره به صورت کتیبه مارپیچ دیده می‌شود که ترتیب این تزئینات به این صورت است که در یک ردیف به رنگ فیروزه‌ای و در ردیف دیگر به رنگ لاجوردی نگاشته شده‌است که تا انتها به این صورت ادامه دارد. طاق‌نماهای متعدد با قوس‌های جناغی که بر ستون‌های باریک توکار چندضلعی و یا دایره‌ای فرود آمده و در قاب‌های مستطیل شکل جای گرفته‌است، نقش عمده را در تقسیم‌بندی متقارن سطوح ایوان ایفا می‌کند. امروزه تمامی تزئینات کاشی‌کاری مسجد به استثنای یک مورد در سردر شمالی متمرکز گشته است. مورد استثنایی یاد شده، کتیبه‌ای از کاشی است که بر درون سوی طاق ایوان جنوبی مسجد قرار داشته و اکنون تنها چند کلمه از آن باقی است. سردر اصلی به تنهایی ۱۹ کتیبه از کتیبه‌های مسجد را در خود جای داده‌است (<http://www.atlasy.ir>). در نمای کلی سردر ورودی دو طاقنمای اصلی که یکی کوچک و دیگری بزرگ است و در دو طرف فرورفتگی طاقنمای بزرگ، دو طاقنمای باریک وجود دارد. در نمای اصلی سردر در دوطرف طاقنمای بزرگ، شش طاق‌نمای باریک و کوچک در سه طبقه دیده می‌شود. همان‌گونه که در تصاویر دیده می‌شود، وجود تقارن در سردر ورودی به وضوح درک می‌شود. در جدول ۱ برای درک بهتر و بیشتر تقارن و بررسی طاقنماها و نقش‌مایه‌هایی که در آن‌ها به کار رفته ایجاد شده‌است (تصویر ۴).

کیلومتری جنوب غربی اصفهان و در روستای اشترجان (ایمان شهر فعلی) واقع شده‌است و از روستاهای مشهور لنجان به‌شمار می‌رود (تصویر ۲). در قرن هشتم هجری اشترگان به صورت شهری کوچک بوده‌است و مسجد جامع آن با خشت و آجر و نقشه دویوانی در اواخر سلطنت ایلخان مسلمان مغول سلطان محمد خداپنده (اولجایتو) به‌وسیله خواجه فخرالدین محمدبن محمودبن علی اشترجانی که در کتیبه سردر بزرگ مسجد ملک الوزراء عنوان شده، ساخته شده‌است در نزدیکی امامزاده ربیع‌خاتون قرار دارد. اشترجانی از امرای حکومت ایلخانی ابوسعید بوده که این مسجد را احداث کرده‌است. این بنا با شماره ثبت ۲۶۳ به‌عنوان یکی از آثار ملی ایران به ثبت رسیده‌است (هنرفر، ۱۳۵۳ و نفیسی، ۱۳۸۹). وسعت مسجد جامع اشترجان ۱۵۰۰ متر مربع (۵۰×۳۰ متر) است. این بنا از خشت و آجر ساخته شده و در دیواری از خشت محصور گشته‌است. مسجد دارای دو ورودی است. ورودی اصلی در شمال بنا و ورودی دیگر در شرق آن قرار گرفته‌است. هیچ‌یک از این دو ورودی بر محورهای اصلی ساختمان جای ندارد. دو ایوان بر محور شمالی-جنوبی و سه شبستان در شمال، شرق و غرب صحن مرکزی ساخته شده‌است. گنبد خانه بزرگ مقصوره در پشت ایوان جنوبی جای دارد. بدین‌ترتیب، این عناصر بر محور بودن کلی طرح درونی مسجد تأکید دارند. مسجد به غیر از سردرهای ورودی، دارای مناره، میان‌سرا، شبستان گنبددار از نوع گنبد دپوش پیوسته است (www.atlasy.ir).

سردر ورودی شمالی مسجد جامع اشترجان

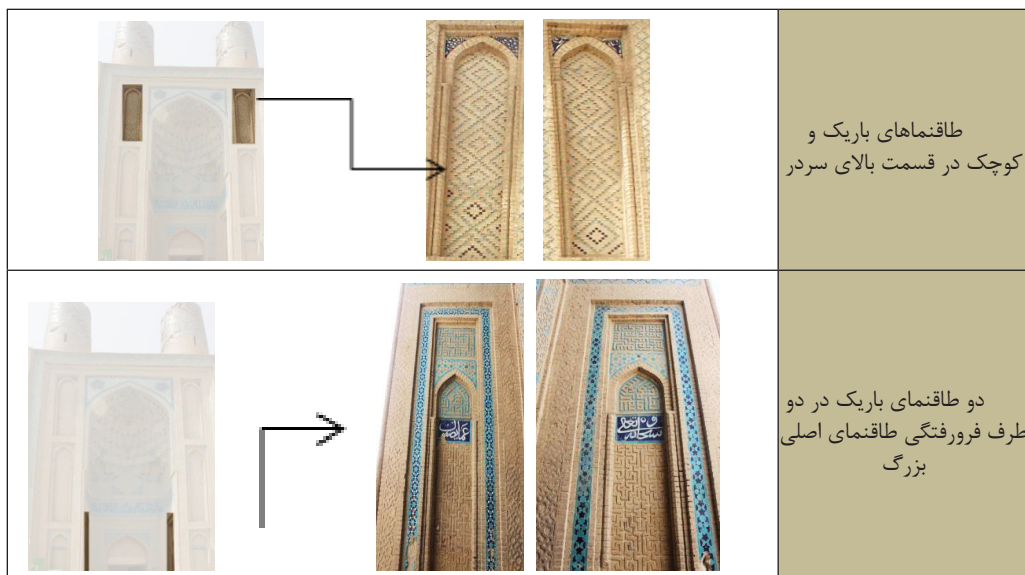
سردر ورودی مسجد با ویژگی خاص دوره ایلخانی یعنی بلند و کشیده و با عرض نسبتاً کم بنا شده‌است. سردر شمالی که بیش از ۱۲ متر ارتفاع دارد و دارای تزئینات آجرکاری، کاشی‌کاری و کتیبه‌هایی است و در دو طرف ایوانی که سردر را تشکیل می‌دهد، بقایای دو مناره دیده می‌شود (تصویر ۳) که تنها یک سوم آن‌ها هنوز برپاست. با این‌که در سال‌های اخیر قسمت فوقانی مناره‌های مسجد از بین رفته‌است ولی قسمت‌های باقی‌مانده، با خط‌نگاره‌های کوفی بنایی که تکرار جمله «الله اکبر» است و کاشی لاجوردی و فیروزه‌ای بر زمینه آجری تزئین شده‌است (<http://sinapress.ir>).

تصویر ۴: به ترتیب از راست به چپ، طاقنمای اصلی کوچک، طاقنمای اصلی بزرگ، دو طاقنمای باریک در فرورفتگی طاقنمای اصلی بزرگ، شش طاقنمای باریک و کوچک (مأخذ: نگارندگان).

جدول ۱: طاقنماهای سردر ورودی مسجد جامع اشترجان (مأخذ: نگارندگان).

مکان طاقنما	تصویر طاقنما
طاقنمای اصلی کوچک	
طاقنمای اصلی بزرگ	
طاقنماهای باریک و کوچک در قسمت پایین سردر	
طاقنماهای باریک و کوچک در قسمت میانه سردر	

طاقنماهای باریک و کوچک در قسمت بالای سردر

دو طاقنمای باریک در دو طرف فرورفتگی طاقنمای اصلی بزرگ

الوزرا فی العالم فخرالدین و الدین محمد بن محمود بن علی الاشرجانی». براساس این کتیبه، سازنده این بنا خواجه فخرالدین محمد بن محمود بن علی اشرجانی معرفی شده است (تصویر ۶).

متن کتیبه اصلی سردر مسجد که با شیوه کاشی معرق و به خط ثلث لاجوردی رنگ بر زمینه فیروزه‌ای اجرا شده است، به شرح زیر است:

«امر ببناء هذا المسجد المبارك صاحب الاعظم ملک

تصویر ۵: سردر ورودی شمالی مسجد جامع اشترجان (مأخذ: نگارندگان).

تصویر ۶: کتیبه اصلی کاشی معرق سردر ورودی شمالی (سویری، ۱۳۹۲: ۳۶۶).

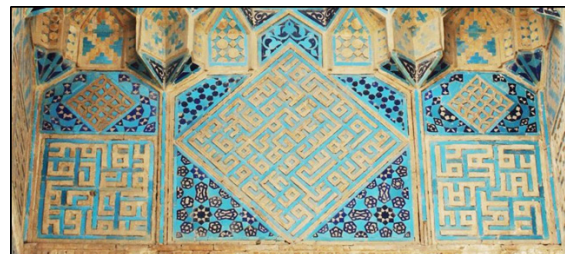
تصویر ۹: کاربرد خط و نقش‌مایه‌های هندسی در تزیینات سردر ورودی شمالی (مأخذ: نگارندگان).

تصویر ۱۰: کاربرد ستاره شش پر در مقرنس سردر ورودی شمالی (مأخذ: نگارندگان).

در بین کتیبه اصلی سر در شمالی یک نقش‌مایه هندسی دایره‌وار دیده می‌شود. در مرکز این نقش حرکت دوار متحدالمرکز به تعداد ۱۲ عدد دیده می‌شود که می‌تواند نماد ماه‌های سال و همین‌طور پره‌های بیرون دایره و تمام تقسیمات این نقش‌مایه که باز ۱۲ عدد است و با توجه به شباهت صوری آن، تداعی‌کننده خورشید باشد به دلیل وجود مثلث‌های تکرارشونده بر دور دایره و مشابه آن با خورشید است، کاربرد تنها همین نقش به ظاهر ساده هندسی که بار معنایی ریتم و حرکت کائنات را به نمایش گذاشته کافی است تا دیدگاه هنرمند معمار متعهد به دین را به ما نشان دهد. اگر چند لحظه کوتاه به مرکز تصویر نگاه کنید تاکید خطوط و سطوح به کار رفته در این تصویر، آوای خلقت ریتم‌وار و موسیقایی این جهان به گوش می‌رسد (سویری، ۱۳۹۲: ۳۵۲).

بین کتیبه و مقرنس، به خط کوفی بنائی با آجر بر زمینه کاشی فیروزه‌ای در سه طرف دیوار ایوان کتیبه‌هایی در قاب‌های مجزا کار شده‌است که ضلع وسط ایوان شمالی دارای دو پنجره مربع‌شکل در طرفین و یک پنجره لوزی‌شکل در وسط که در پنجره سمت راست کلمه «و عمر» تکرار شده‌است و یک لوزی با نقش‌مایه هندسی در بالای آن قرار دارد که در سمت چپ نیز تکرار شده‌است (تصویر ۸)، در پنجره وسط کلمات «محمد و علی و حسن و حسین و علی و محمد و جعفر و موسی و علی بن محمد» نوشته شده‌است، در پنجره سمت چپ کلمه «و عثمان» تکرار شده‌است (تصویر ۷).

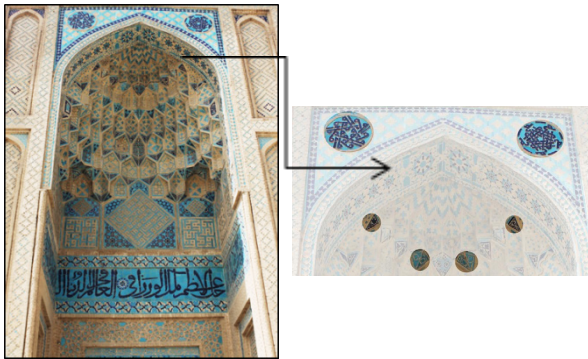
تصویر ۷: کتیبه‌های مجزا بین کتیبه اصلی و مقرنس سردر ورودی شمالی (مأخذ: نگارندگان).

تصویر ۸: لوزی با نقش‌مایه هندسی در بالای کتیبه‌های مجزا بین کتیبه اصلی و مقرنس سردر ورودی شمالی (مأخذ: نگارندگان).

با توجه به تصویر ۵، طاق مقرنس‌کاری شده ایوان از ۶ طبقه تشکیل شده‌است که با تکنیک کاشی‌معرق، معقلی و لعاب‌پران و آجر تراشیده بدون لعاب اجرا و با نقوش هندسی و اسلیمی و با رنگ‌های آبی لاجوردی و فیروزه‌ای و آجری مزین شده است (تصاویر ۹ و ۱۰). نقوش گیاهی به کار رفته در این سردر شامل انواع اسلیمی‌ها اعم از سربندهای تاجی، دهانه اژدری، اسلیمی خرطومی و گردش‌های حلزونی است.

در تصویر ۱۴ نمونه‌های قرینه در بی‌قرینگی نقش‌مایه‌های سردر ورودی را نشان می‌دهد. فرم کلی و تقسیم‌بندی‌های سردر ورودی دارای تقارن هستند و نقش‌مایه‌های به کار رفته در سردر در عین این‌که قرینه هستند ولی تفاوت‌هایی هم دارند که با کمی دقت می‌توان به آن‌ها پی برد.

تصویر ۱۴: نمونه‌های قرینه در بی‌قرینگی تزیینات سردر ورودی شمالی مسجد جامع اشترجان (مأخذ: نگارندگان).

در حاشیه‌ها و نوارهای حاشیه‌ای تزیینات این سردر طبق جدول ۲ بیشتر از نقش‌مایه‌های هندسی و انواع گره‌چینی به صورت زنجیروار استفاده شده است که در حین سادگی دارای توازن، ریتم و تناسبات هستند و با آجر، کاشی‌های معرق و رنگ‌های آبی فیروزه‌ای و لاجوردی مزین شده‌اند. ولی در بعضی از قسمت‌ها نیز از خط‌نگاره هم در قالب تکرار متناوب یک کلمه استفاده شده است.

در این نقش‌مایه از رنگ‌های آبی فیروزه‌ای، لاجوردی، سفید و اخراپی به کار رفته است (تصویر ۱۱).

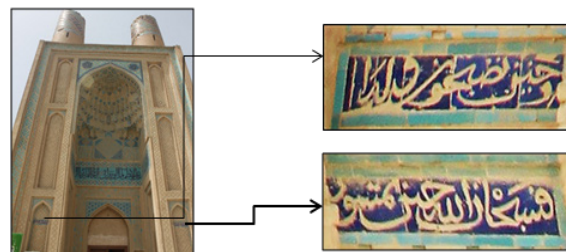
تصویر ۱۱: نقش‌مایه هندسی در کتیبه اصلی سردر ورودی شمالی (مأخذ: نگارندگان).

در طاقنمای اصلی کوچک از تکرار نقش‌مایه شمشه شش پر استفاده شده که به رنگ‌های فیروزه‌ای، لاجوردی و آجری است.

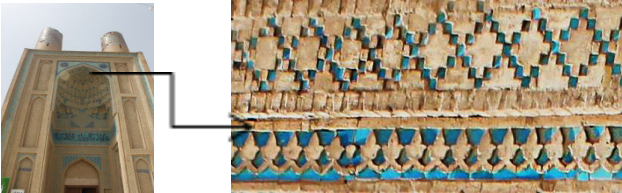
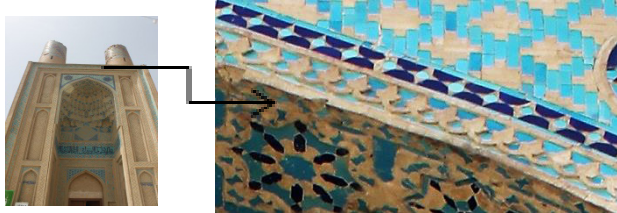
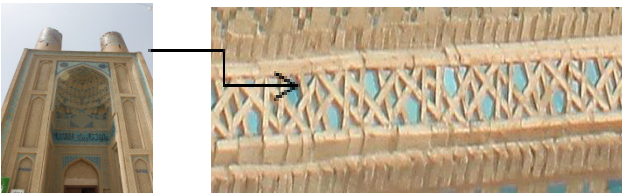
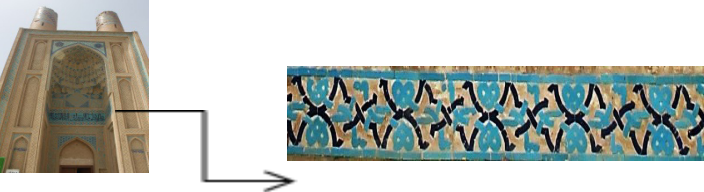
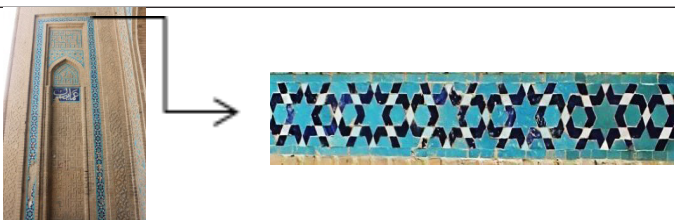
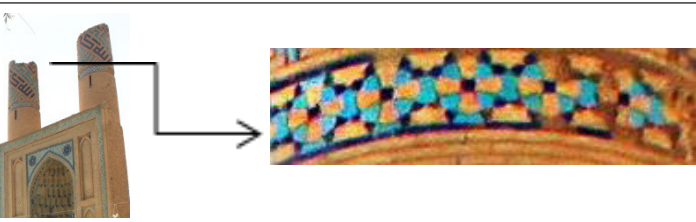
تصویر ۱۲: نقش‌مایه شمشه شش پر در تزیین طاقنمای اصلی کوچک سردر شمالی (مأخذ: نگارندگان).

در داخل طاقنماهای واقع در دو طرف سردر شمالی، در طرف راست به خط ثلث و به رنگ آجری بر زمینه کاشی لاجوردی، جمله «فسبحان الله حين تمسون» و در طرف چپ جمله «و حين تصبحون و له» نوشته شده است. از نظر شکل ظاهری این دو طاقنما قرینه هستند ولی از لحاظ نقش‌مایه‌ها نیز متفاوت هستند (تصویر ۱۳).

تصویر ۱۳: کتیبه‌های طاقنماهای واقع در دو طرف سردر شمالی (مأخذ: نگارندگان).

جدول ۲: تزیینات حاشیه‌ها و نوارهای حاشیه‌ای در سردر ورودی مسجد جامع اشترجان (مأخذ: نگارندگان).

ردیف	مکان نقش‌مایه	تکنیک اجرا	تصویر نقش‌مایه
۱	تزیینات نوارهای حاشیه در سردر شمالی	معرق گود و برجسته با نقش گره چینی با تلفیق آجر و کاشی	
۲	تزیینات نوارهای حاشیه در طاقنمای بزرگ سردر شمالی	کاشی معرق	
۳	تزیینات نوارهای حاشیه در سردر شمالی	معرق گود و برجسته با نقش گره چینی با تلفیق آجر و کاشی	
۴	تزیینات نوار حاشیه دور کتیبه اصلی سردر شمالی	کاشی معرق	
۵	تزیینات نوارهای حاشیه در طاقنماهای دو طرف سردر شمالی	کاشی معرق	
۶	تزیینات نوارهای حاشیه در طاقنماهای دو طرف سردر شمالی	کاشی معرق	
۷	تزیینات نوارهای حاشیه در مناره‌های دو طرف سردر شمالی	کاشی معرق	

 	معلی	تزیینات حاشیه بزرگ دور سردر شمالی	۸
 	معرق گود و برجسته با نقش گره چینی با تلفیق آجر و کاشی	تزیینات حاشیه دور طاقنمای کوچک سردر شمالی	۹
 	گره چینی برجسته با تلفیق آجر	تزیینات حاشیه‌ای در طاقنماهای دو طرف سردر شمالی	۱۰

است که تصاویری از گیاهان ساده‌شده و تکرارشونده هستند که این نوع تزیین در سردر ورودی در نوع خود، نوآورانه بوده و نشانه خلاقیت هنرمند و کاوش او در آنالیز کردن گل‌ها و گیاهان است. این نقوش به رنگ‌های آبی فیروزه‌ای و لاجوردی اجرا شده‌اند.

در جدول ۳ نقش‌مایه‌های گیاهی که در سردر ورودی مسجد جامع اشترجان به کار رفته‌اند، قرار داده شده که مکان و سبک آن‌ها نیز مشخص شده‌است. با توجه به جدول ۳، در این سردر از نقوش گیاهی از انواع اسلیمی‌ها که شامل سربندهای تاجی، دهانه اژدری، اسلیمی خرطومی و گردش‌های حلزونی است، استفاده شده که سبک طراحی این نقوش نیز چکیده‌نگاری^۱

جدول ۳: نقش‌مایه‌های گیاهی به کار رفته در سردر ورودی (مأخذ: نگارندگان).

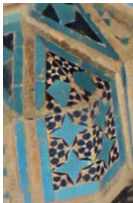
ردیف	مکان نقش‌مایه	تصویر	تکنیک اجرا	سبک
۱	تزیینات لچکی طاقنماهای باریک و کوچک در قسمت پایین سردر		تلفیق آجر و کاشی	چکیده‌نگاری
۲	تزیینات لچکی طاقنماهای باریک و کوچک در قسمت پایین سردر		تلفیق آجر و کاشی	چکیده‌نگاری
۳	لچکی طاقنما باریک و کوچک در قسمت بالا و طرف راست سردر		کاشی لعاب پران	چکیده‌نگاری

۴	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران	چکیده نگاری
۵	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران	چکیده نگاری
۶	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران	چکیده نگاری
۷	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران	چکیده نگاری
۸	مقرنس سردر		کاشی معرق	چکیده نگاری
۹	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران	چکیده نگاری
۱۰	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران	چکیده نگاری
۱۱	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران	چکیده نگاری

گره چینی که در مایه نقش‌های ساده مثل مثلث، مستطیل، مربع، لوزی، ذورنقه و تلفیق آن‌ها با یکدیگر و ایجاد چند ضلعی‌ها، شمشه‌ها و غیره می‌باشد، را می‌توان دید که بسیار ظریف و هنرمندانه طراحی و اجرا شده‌اند. تمام قسمت‌های سردر ورودی مسجد اشترجان سرشار از این تزیینات با نظم و هماهنگی می‌باشد.

هنرمند خلاق اشکال هندسی اعم از دایره و مثلث را به حرکت واداشته و تصویری از چندضلعی منتظم با به هم چسباندن مثلث‌ها تداعی می‌کند و این بازگوکننده سواد بصری و قدرت درک ریاضی‌گونه اشکال توسط معمار بوده‌است. در جدول ۴ نقش‌مایه‌های هندسی که در سردر مسجد جامع اشترجان به کار رفته، نمایش داده شده‌است که نشان می‌دهد، تلفیقی از نقوش دایره، مثلث و مربع هستند. هم‌چنین انواع

جدول ۴: نقش‌مایه‌های هندسی به کار رفته در سردر ورودی (مأخذ: نگارندگان).

ردیف	مکان طاقنما	تصویر	تکنیک اجرا	سبک
۱	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران	انتزاعی - گره چینی
۲	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران	انتزاعی - گره چینی
۳	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران	انتزاعی - گره چینی
۴	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران و معرق	انتزاعی - گره چینی
۵	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران و معرق	انتزاعی - گره چینی
۶	مقرنس سردر		معقلی	انتزاعی
۷	مقرنس سردر		معقلی	انتزاعی
۸	مقرنس سردر		کاشی لعاب پران	انتزاعی - گره چینی

۹	لچکی طاقنما باریک و کوچک در قسمت میانی و طرف چپ سردر		معرق	انتزاعی - گره چینی
۱۰	زیر طاقنمای اصلی بزرگ سردر		کاشی لعاب پیران و معرق	انتزاعی

نتیجه گیری

بین می برد. تکرار نقش مایه ها، باعث ایجاد ریتم می شود، و ریتم بین عناصر با توجه با فاصله ها و اندازه های مختلف باعث آهنگین و دلنشین شدن فضا می شود. تقارن در نگاه اول در این مسجد نقش اساسی را ایفا می کند ولی با کمی دقت به حالت قرینه در بی قرینگی در به کارگیری نقش مایه ها در تزیینات مسجد می توان پی برد.

پانویس

۱- چکیده نگاری یا stylization، اصطلاحی است در مقابل ناتورالیسم، به معنای بازنمایی ویژگی های اساسی و شاخص پدیده های طبیعی بنابر شیوه ای قراردادی. در این نوع بازنمایی غالباً روش های ساده سازی، تکرار منظم، قرینه سازی، تغییر تناسب و اغراق صوری به کار برده می شود (پاکباز، ۱۳۹۵: ۵۵۶).

فهرست منابع

- پاکباز، رویین. (۱۳۹۵). **دایره المعارف هنر**. چاپ اول. جلد یکم. تهران: فرهنگ معاصر.
- رجایی باغسرخ، سید امیر، بصیری، سمیه. (۱۳۹۱). کتیبه نگاری بازشناسی هنرهای سنتی - اسلامی (۴)، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- سجادی، علی. (۱۳۷۵). **سیر تحول محراب در معماری اسلامی ایران از آغاز تا حمله مغول**. جلد اول. چاپ اول. سازمان میراث فرهنگی کشور.
- شریف پور سویری، پروانه؛ بهمنی، پردیس. (۱۳۹۲). بررسی کاربرد ریتم در نقوش ایوان و فضای داخلی مسجد جامع اشرجان، اولین کنگره بین المللی فرهنگ و اندیشه دینی.
- لاله، هاید. (۱۳۸۰). تجلی قرآن در معماری اسلامی مسجد

فضای معماری ایرانیان، دارای اعتدال است و همنشینی درست و به جای تمام عناصر در کنار هم، هماهنگی و نظم دلنشینی را در فضای معماری ایجاد می کند. این مسجد از نظر ساختار معماری و تزیینات وابسته به معماری، دارای اشتراکات زیادی با سایر ابنیه تاریخ هم دوره خود است. با توجه به قرائن موجود می توان اظهار داشت که این بنا در دوران پیش از ایلخانان ساخته شده و در دوره ایلخانی مجدداً بازسازی و تزیین گشته است. فضای سردر مسجد جامع اشرجان مملو از سرزندگی است که با آرامش همراه است. در دستیابی به این اعتدال و آرامش نیاز به نظم است که این خود از طریق به کارگیری درست هندسه و تناسب است. در ساختار سردر این مسجد از عنصر آجر، کاشی و گچ بیشتر استفاده شده است. در این سردر، دولا به مختلف تزیینات وجود دارد که لایه زیرین از آجر و لایه رویین آن از تلفیق گچ و کاشی است. با توجه به جداول و دسته بندی نقش مایه های سردر ورودی، می توان گفت که نقش مایه های به کار رفته در این سردر، گیاهی، هندسی و خطنگاره هستند. نقوش گیاهی به کار رفته در این سردر شامل انواع اسلیمی ها اعم از سربندهای تاجی، دهانه اژدری، اسلیمی خرطومی و گردش های حلزونی است، که سبک طراحی این نقوش چکیده نگاری است. نقش مایه های هندسی که در سردر مسجد جامع اشرجان به کار رفته است، تلفیقی از نقوش دایره، مثلث و مربع هستند. هم چنین از انواع گره چینی استفاده شده است. نقش مایه های به کار رفته در سردر ورودی، با رنگ های آبی فیروزه ای، لاجورد، سفید و آجری اجرا شده اند و در بعضی از قسمت ها نیز رنگمایه قرمز اجرا هم دیده می شود. هر چند در نقش مایه ها تکرار وجود دارد ولی تنوعی ایجاد شده است که یکنواختی را از

جامع اشترجان، گلستان قرآن، شماره ۷۱، ۲۱ تا ۲۶.

• مطیفی فرد، مرتضی. (۱۳۹۱). گچ بری، احیای هنرهای از یاد رفته. انتشارات: نقش مانا.

• مکی نژاد، مهدی. (۱۳۸۷). تاریخ هنر ایران در دوره اسلامی: تزیینات معماری. انتشارات: سمت.

• نفیسی، مرسده. (۱۳۸۹). بررسی نقوش محراب‌های گچ‌بری دوره ایلخانی در شهرستان اصفهان و حومه آن، دانشگاه هنر اصفهان.

• ویلسون، اوا. (۱۳۸۸). طرح‌های اسلامی. (محمد رضا ریاضی، مترجم). سمت.

• هنرفر، لطف الله. (۱۳۵۳). پیریکران و اشترجان، هنر و مردم، شماره ۱۳۸، ۲ تا ۱۵.

• www.atlasy.ir(2017,march)

• <http://sinapress.ir/news/47319>(2017,march)

• <http://khishkhan.com>(2016,march)

• <https://www.google.com>(2017,June)

A study of Aesthetic Values of Decorative Motifs in Northern Entrance of Oshtorjan Jame Mosque

Shadi Naghib Esfahani¹, Afsaneh Nazeri²

1- MA, Art University of Isfahan (Corresponding Author)

2- Assistant Professor, Department of Painting, Art University of Isfahan

Abstract

Mosques are places for spiritual presence of different kind of people which is decorated with various motifs. Oshtorjan Jame mosque is one of the most beautiful mosques in Ilkhanid era which is important in its entrance, alter and motifs and might be a challenging and open research issue. This mosque has aesthetic characteristics and special visual values. This paper introduces the Oshtorjan's Jame mosque's entrance in terms of motifs. This research aims to answer what and how visual and aesthetic values of Oshtorjan's Jame mosque's entrance and the motifs used in this architecture. According to results, it is specified that north entrance motifs are applied with stucco, brick and tile such as plants, geometric and graphic line. There is a conflict in simple walls without motifs and the entrance full of motifs which is thought provoking. In this mosque all kinds of Girih tiles and Eslimis are used. There is a symmetry in the entrance in terms of form and divisions, but it is observed the using symmetrical motifs of asymmetry.

Key words: Ilkhanid, Oshtorjan Jame mosque, North entrance, motifs, Aesthetic.

1. Email: shadi.naghib.artist@gmail.com

2. Email: a.nazeri@aui.ac.ir